

Pri prvih začetkih delavskega gibanja v Avstriji in še posebej na Štajerskem, kjer so bili ti začetki primeroma močnejši kot v nekaterih drugih deželah monarhije, so sodelovali tudi naši delavci, to se pravi, delavci naše narodnosti. V začetnem obdobju zgodovine našega delavskega gibanja seveda ne moremo iskati začetkov in pobud kakšne slovenske oblike političnega gibanja naših delavcev, kot je to primer ob raziskovanju politične preteklosti meščanskega gibanja. Zato je prav avstrijsko delavsko gibanje neločljivo povezano s slovenskim in če v arhivskih in drugih virih ne najdemo imen slovenskih delavcev, to nikakor ne pomeni, da niso bili vključeni v njem, sestavljali so bolj tisto brezimno in številno maso v delavskem gibanju, vsaj praviloma pa niso imeli kakšnih večjih in pomembnejših funkcij v društvih in gibanju. V vseh obratih, kjer se je delavsko gibanje organiziralo, so se družno z delavci drugih narodnosti v gibanje solidarno vključili ter sodelovali in gibanje finančno podpirali. Žal se najbrž ne bo nikoli dalo ugotoviti, koliko slovenskih delavcev je bilo zaposlenih v tovarnah v Avstriji in Nemčiji, vendar jih najbrž ni bilo tako malo. Zato pa so zanimivi in ilustrativni primeri o osebah iz naših krajev, ki so se v tem gibanju uveljavile.

Ena takšnih zanimivih figur v tem pionirskem razdobju avstrijskega delavskega gibanja je bil tudi Milan (Emil) Subarič, ki je sicer deloval v Gradcu in na Dunaju, vendar je imel zveze tudi s slovenskim prostorom, predvsem z mariborskim delavsko-izobraževalnim društvom in z delavci v Rosthorn-Dickmannovi železarni v Prevaljah. Najtesneje pa je bil Subarič povezan z graškim delavsko-izobraževalnim društvom Vorwärts, kjer je bil eden izmed njegovih ustanoviteljev. Zato je treba, da si vsaj v grobih obrisih pogledamo delovanje društva Vorwärts od ustanovitve pa do Subaričeve smrti.

Oktober 1868 je prišlo v graškem splošnem delavsko-izobraževalnem društvu do radikalizacije in do ustanovitve društva Vorwärts. Splošno delavsko-izobraževalno društvo je bilo namreč pod močnim vplivom liberalcev in se je skupaj z njimi borilo v glavnem le za ideje liberalcev proti klerikalizmu, kaj večjih stremeljenj kot svobodomiselno meščanstvo pa društvo ni imelo.¹ Levičarji Strasser, Subarič, Macher, Moser, Kappauf in še 42 drugih so bili iz društva v oktobru 1868 izključeni. Povod za izključitev je bil prav neki Subaričev shod, ki so se ga udeležili številni graški liberalni intelektualci in

na katerem je Subarič s svojimi somišljeniki hotel z njimi prekiniti in društvo radikalizirati za boj za delavske pravice.² Izključeni radikali so že 16. novembra 1868 osnovali svoje delavsko-izobraževalno društvo z imenom Vorwärts, katerega predsednik je postal mizar Gustav Warnke. Značilno za to društvo je bilo, da je bilo v njem mnogo nemških delavcev Madžarov, Čehov, Slovencev in Hrvatov. Ob ustanovitvi društva Subarič ni bil več v Gradcu, čeprav je razkol in radikalizacija v veliki meri njegovo delo. Tistih nekaj mesecev do svoje smrti, od novembra 1868 do septembra 1869, je ostal v pisмениh stikih z društvom tako z Dunaja kot tudi iz zaporá.³ Društvo Vorwärts je izdalo svoj program v nemškem, češkem, madžarskem in slovenskem jeziku,⁴ v proklamaciji, ki je bila v nemščini objavljena v glasilu nemške sekcije prve internacionale, ženevskem Vorbote, v njegovi januarski številki 1869. Verjetno jo po tem viru citirata tudi Bunzel in Winterberg, saj letakov v arhivu nisem našel in tako tudi ne slovenskega teksta. Kolikor je doslej znano, menim, da je to prvi tiskani slovenski letak, za katerega je težko ugibati, na kakšnem teritoriju so ga raztrosili, če ni ostal omejen le na Gradec in morda še na Maribor.⁵ V tem programu med drugim piše: Delavsko-izobraževalno društvo Vorwärts si je, kot pove že ime, postavilo za nalogo, da bo v vseh ozirih postavilo delavski stan na isto stopnjo z doslej vladajočimi razredi... Država mora biti urejena na izključno demokratični podlagi. Temeljna osnova za to je splošna in direktna volilna pravica, vključno s poslanskimi dietami. Ko bo ves narod zastopan v zakonodajnih telesih, bodo delavci kmalu lahko prevzeli proizvodnjo v svoje roke, ne pa da bodo kot doslej odvisni od borne dnine, ki komaj zadošča za ohranitev življenja. Skupno s političnimi zahtevami je treba stremeti, da se delavski razredi osvobodijo kapitala. Prva naloga v boju za delavske pravice pa je skrajšanje delovnega dne.⁶ Kljub temu, da je Vorwärts postal najbolj radikalno delavsko društvo v Gradcu in so vsa druga omejila svojo dejavnost samo še na dobrodelne bolniške blagajne, je bilo vsaj v začetku še na dobrem z oblastjo in precej blizu nemškemu demokratu. Tako sta se januarja 1869 društvenega koncertnega večera udeležila celo graški župan in pa poveljnik garnizona Feldzeugmeister Maroičić.⁷ Imeli so zveze z burševskim društvom Arminia, katerega člani so predavali o zgodovini delavskega gibanja.⁸ Društvo je tudi prosilo ministrstvo za uk

in bogočastje, da mu nakloni dotacijo za izobraževalne tečaje, kar pa je bilo seveda odbito. Februarja 1869 je prišel z Dunaja v Gradec Pfeiffer. Njegov prihod pomeni dejansko prekinitev z vsemi meščanskimi strujami in naslonitev na internacionalo, kar je izzvalo silovit napad liberalnega tiska.⁹ Korrespondenca v arhivu prve internacionale v Moskvi odkriva, da so bili graški socialni demokrati v živahnih pismenih stikih z nemško sekcijo prve internacionale, predvsem z urednikom lista *Vorbote* J. Ph. Beckerjem, in sicer od 1869 pa vse do 1872, ko se je sedež internacionale preselil v ZDA. To pa je bila tista smer v mednarodnem delavskem gibanju, ki je šla od lassallovstva k marksizmu. Društvo *Vorwärts* je bilo gonilna sila jugovzhodnega dela avstrijskega delavskega gibanja in je imelo dominanten vpliv tudi na delavska društva na slovenskem ozemlju na Prevaljah, še posebej pa na Wiesthalerjevo delavsko-izobraževalno društvo v Mariboru. Tako je tudi mariborsko delavsko društvo imelo posredne stike s prvo internacionalo in je spadalo med radikalna, obstoječemu društvenemu sistemu nevarna društva. Bila pa je to le epizoda in razvoj ni šel naprej po tej poti.¹⁰ V sedemdesetih letih namreč upade aktivnost štajerskega delavstva. Ohranjeno je primeroma malo gradiva in lahko samo slutimo, da so bili pismeni stiki in osebni kontakti mnogo bolj pogosti, kot pa se da izluščiti iz skromnih preostankov. Znani so le podatki, da so vodilni graški socialni demokrati kot Warnke, Strasser, Pfeiffer, Moser idr. hodili tudi na shode v Maribor, saj je mesto čisto blizu, kjer so širili ideje internacionale. Mariborski delavci so bili naročeni na iste delavske liste kot graški, a policijska poročila govore, da je na Štajerskem poleg graškega najbolj agilno in državi najbolj nevarno prav mariborsko delavsko-izobraževalno društvo.¹¹

Pfeiffer je v Gradcu že 15. februarja 1869 objavi program, torej kmalu po že omenjenem letaku, ki zahteva neomejeno svobodo združevanja društev, tiska, splošno, direktno in enako volilno pravico v vse zastope, popolno svobodo veroizpovedi, ukinitve stalne vojske in splošno ljudsko oborožitev ter udeležbo delavcev pri dobičku. Približno ob istem času je *Vorbote* pisal, da je v Gradcu 600 somišljenikov internacionale, v Mariboru, Zeltwegu in okolici pa 1.500.¹² Od tod prihajajo tudi denarni darovi. Društvo je imelo okrog 700 članov in je bilo naročeno na 23 časopisov. Takrat je prišlo tudi do poskusov, ustanoviti posebno slovansko delavsko društvo, kar so poskušali klerikalni krogi, vendar je načrt šel po vodi.¹³ Morda je bil Pfeifferjev prihod odločilen za odnos do nacionalnega vprašanja na društveni ravni, če pri-

merjamo poročilo namestništva o delovanju društva s poznejšimi dogodki. Ko graški namestnik poroča ministrstvu za obrambo in javno varnost o delavskem gibanju na Štajerskem, piše med drugim, da je bilo na shodu društva *Vorwärts* dne 19. januarja 1869 rečeno, da so delavci sicer internacionalistični, toda tudi za enakopravnost jezikov znotraj društva ter da naj se v debatah in predavanjih uporabljajo tudi drugi jeziki. Enakopravni jeziki v društvu naj bi bili nemški, češki, madžarski in hrvaški jezik.¹⁴ Po drugi strani pa je maja 1879 na nekem shodu slovensko zavedni študent Pošnik¹⁵ zahteval, da so Slovenci glede na to, da jih v društvu ni malo, zastopani tudi v odboru društva. Vendar so ga na zelo odkrit način zavrnil, da mora biti društvo internacionalistično in da ne izhaja iz nacionalističnega zornega kota niti pri volitvah niti kjerkoli drugje. Pošniku so tudi odvzeli besedo.¹⁶ Kmalu zatem, 23. maja 1869, so na shodu spet poudarili, da je društvo mednarodno, ne pa nacionalno in se delavci ne smejo zbirati v posebnih narodnostnih skupinah.¹⁷ Seveda pa je ta mednarodnost šla na račun nemških delavcev, kajti časniki so bili nemški, govorni jezik večinoma nemški, ob slehernem znaku svoje nacionalnosti pa so morali poslušati, da morajo biti internacionalni, medtem ko so se nemško govoreči delavci še kako čutili Nemce oziroma Avstrijce.

To okolje je bilo tudi del političnega torišča k avanturam in zanesenjaštvu nagnjenega Milana Subarića, ali »socialističnega potujočega pridigarja«, kot ga v svojem biografskem leksikonu označuje Wurzlach, ki ga sicer hvali, da je bil odličen govornik, imel da je mogočen glas, njegovi govori so bili miselno bogati in slikoviti, dodaja pa »leider stark rot angehaucht«; poleg tega je imel Subarić tudi pogum, da je povedal tisto, kar je mislil.¹⁸ Subarić je bil rojen 15. julija 1843 v Glini v Vojni krajini kot sin¹⁹ Marka Subarića, upokojenega majorja 52. pešpolka Franza Karla, ki pa je živel ločeno od svoje žene Amalije Kunz; ta je bila hči polkovnika in po rodu z Maribora. V enem izmed svojih govorov je 1. septembra 1868 Milan Subarić zelo nežno govoril o svoji materi, povsem drugače, kot o svojem k bakanalijam in hazarderstvu nagnjenem očetu, ki se je po osmih letih zakona ločil od žene in leta 1865 umrl v Veroni. Milan je obiskoval realko v Mariboru in dotlej sploh ni znal drugega kot srbsko, decembra 1859 je odšel na vojno akademijo v Wiener Neustadt, kjer je bil že čez dober mesec 6. januarja 1860 odpuščen zaradi nediscipline. Kot nadarjen, toda neurejen in nemiren duh je sam študiral geografska in historična dela ter bral klasike. Tedaj se je tudi prvič seznanil z deli Saint-

Simona, Proudhona in Cabeta. Na očetovo željo je kot kadet vstopil v 22. pešpolk Wimpfen in tu služboval 6—7 let, bil je večkrat disciplinsko kaznovan, vendar je le dosegel čin »manipulierender Feldwebel«. Leta 1866 je s polkom odšel v Italijo ter napredoval v oficirja. Značilno za njegov odpor do vojske, ki ga je kasneje tolikokrat izpričal, je, da ni hotel prevzeti čina in je ušel. Ko je hotel preplavati Gardsko jezero, je bil ujet in obtožen dezerterstva ter špijonaže. V zaporu je skušal napraviti samomor, toda že ga najdemo v Benetkah kot člana Comitato d'azione, ker je očitno pobegnil in je bil kot garibaldi-nec leta 1866 ranjen pri Bececci, od koder je šel na pomoč upornikom na Kreto ter 18. decembra padel v turško ujetništvo. Potem ko je Turkom ušel, se je januarja 1867 prostovoljno vrnil v Avstrijo in je bil v Trstu superarbitriran. Vrnil se je k materi v Gradec in spet kot samouk študiral. Začel se je označevati za socialdemokrata ter bil eden najbolj pogostih govornikov na raznih delavsko-meščanskih shodih,²⁰ kjer je bil znan in priljubljen zaradi svojih ognjevitih govorov. Ob smrti mu je list Floh posvetil celo pesem z naslovom Milan Subarić Rdeči.²¹ V prezidialnih aktih državnega namestništva je mogoče najti veliko podatkov o njegovem bivanju in delovanju v Gradcu. Poročilo z dne 20. januarja 1869²² govori, da je začel v delavskem gibanju sodelovati julija 1868, ko je najprej prirejal shode, na katerih se je zavzemal za verske reforme. Že kmalu pa se je izrekel za zagovornika socialnodemokratskih idej ter postal odkrito veri sovražen. Vedno je imel po nekaj sto poslušalcev in somišljenikov, očitno ne malo zaradi svojih retoričnih sposobnosti. Tedaj je bil v službi pri znanem advokatu in liberalcu Johannu von Kaiserfeldu kot pisar, pomagal pa je tudi v tiskarni Leykam. Ob obisku katoliškega reformatorja Rongeja v Gradcu avgusta 1868 se je že proklamiral za socialdemokrata ter zahteval popolno svobodo brez avtoritet, odpravo cerkvenega davka ter dvig delavskega razreda.²³ Napadati ga je začel tudi liberalni tisk. V istem poročilu je omenjeno, da je dejal, da si delavstvo ne bo moglo zagotoviti svojih pravic po zakonito možni poti, ampak samo z revolucijo.²⁴ Policija je menila, da obstajajo različna znamenja, ki pa niso podrobneje razložena, da je Subarić orodje mednarodnega delavskega gibanja ter da je v pismenih zvezah z dunajskim socialističnim voditeljem Hartungom. Policija ga je tudi povezovala z delovanjem v korist Rusije kot rojenega Slovana, za kar pa tudi ni najti podrobnejših podatkov.²⁵ Po njenem mnenju je tako častihlepen, da bi v Avstriji rad prevzel vlogo Herostrata in Ravaillaca. V svojem govoru 23. avgusta 1868 v Pultigamovi pivnici²⁶ je

podal svoja naziranja, ki so v tem policijskem poročilu podrobneje opisana. V bistvu bi ga lahko strnili v tri točke. Najprej je silovito napadel katoliško cerkev, papeža, duhovščino, praznoverje, ki ga cerkev samo izkorišča ter sploh vse, kar je v zvezi s cerkveno hierarhijo. Po drugi strani je po Subarićevem mnenju podoben krivec človeških nadlog posvetna gosposka, ki je v tesni povezavi s klerom. Zanj je vlada samo španska stena, za katero se skriva despotizem. V zadnjem delu svojega govora se je spet deklariral za socialdemokrata ter dejal, da visoko dviga zastavo človeštva v borbi proti vesplošnemu zatiranju. Po njegovem naj bi se šele v socializmu izpolnile svetopisemske besede: Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe. Zahteval je, da se ukine stalna vojska ter da se dá čimveč sredstev za izobraževanje. Duhovščini naj se vzamejo vsa posestva, samostani pa dajo delavcem za stanovanja. Uradništvo naj bo voljeno.²⁷ Iz teh podatkov se vidi, da je bil Subarić vse prej kot sistematično formirana osebnost. Njegove ideje niso bile domišljene, saj zato ni imel časa, izobraževal se je na hitrico, hlastal kar mu je pač prišlo v roke. Njegovo geslo je bilo: »Samo boj je življenje, mir pa je smrt.« V nekem pismu svojim prijateljem je pisal: »Ljubim pustolovščine, življenje sem začel kot roman in tako ga bom tudi končal. Naj žive pogumni in predrzni možje, sovražniki mirnega škricarskega življenja.«²⁸ V njegovih mislih so ideje, ki so jih zagovarjali tudi liberalci in demokrati, ne le socialisti. Opazen je vpliv utopističnih socialistov. Iz korespondence med Beckerjem in Strasserjem 1868/69 je razvidno, da je v zadnjem letu tudi pod močnim vplivom nemške sekcije prve internacionale, ko so Gradčani prav iz Ženeve zajemali glavne vire svoje propagande.²⁹ Subarić je bil med graškim delavstvom najbolj izobražen in bi ob daljšem življenju gotovo odigral še pomembno vlogo. Tako pa je nekoliko nenavadno in skrivnostno 29. oktobra 1868 zvečer odpotoval na Dunaj, češ da se mora izpopolniti v francoščini ter se seznaniti z delavskim gibanjem na Dunaju, kot je sam dejal na policiji. Po poročilu namestništva ministrstvu za obrambo in javno varnost je nameraval odpotovati še v Salzburg in München. Namestništvo je tudi opozarjalo, da ima v Gradcu eno vodilnih vlog v delavskem gibanju in morebitne zveze s protiaustrijskim društvom, ustanovljenim v Bukarešti.³⁰

Subarić je tudi na Dunaju in v njegovi okolici prirejal shode, na katerih je govoril s svojo znano retorično vehemenco in bojevitostjo. Kot je razvidno iz obtožnice na procesu zoper njega februarja 1869, je na zborovanju v Leobersdorfu primerjal položaj de-

lavcev s položajem sužnjev, 26. decembra 1868 je v Zobelovi pivnici, ki je bila znano shajališče socialdemokratov, zahteval odpravo stalne vojske ter uvedbo davka na cerkveno premoženje, čeprav na dnevnem redu ni bilo verskega vprašanja. Cerkev je označil za »goro nesmisla in prevare«, na shodu v Wiener Neustadtu 3. januarja 1869 je pozival delavce, naj bodo enotni in naj stisnejo pesti, da se jih bo vlada bala in jim vendar ugodila v njihovih pravičnih zahtevah.³¹ Zaradi te dejavnosti ga je oblast z motivacijo, da hujška proti posedujočim slojem in kali verski mir, 14. januarja 1869 v advokatski pisarni, v kateri je bil zaposlen, aretirala.³² Dne 15. februarja 1869 je bil na dunajskem deželnem sodišču proces, na katerem je bil obsojen na sedemmesečno ječo. Subarić se je na procesu dokaj spretno branil in je skupaj z zagovornikom uspel, da mu je bila prvotna kazen 13 mesecev zmanjšana za šest mesecev. V zagovoru je med drugim dejal, da je pristaš Lassalla, ne pa Proudhona in da se bori za splošno volilno pravico, ne poziva pa na oboženo vstajo. Na očitke tožilca, da je na nekem shodu dejal, da je bil vzgojen za ropanje in ubijanje, je pojasnil, da so ga kot vojaka učili strokovno in večje ubijati.³³ Če je verjeti dopisu v Agramer Zeitung, ki se sklicuje na dobro obveščenost, naj bi januarja 1869 odbor dunajskega delavsko-izobraževalnega društva odklonil njegov sprejem v društvo, češ da Subarić s svojimi ostrimi govori ter proklamiranjem »rdečih bratov« vzbujala nezaupanje med delavci, kar bi lahko ogrozilo delavsko stvar, podobno kot njegov nastop v Badnu pri Dunaju, ko je na koncu govora izvlekel nož in z njim mahal okrog sebe.³⁴

Subarić je prestajal kazen v znanem zaporu Suben v Gornji Avstriji, kjer je bil kasneje zaprt tudi Železnikar. V celici je bil skupaj z dunajskim socialistom Pfeiferjem in patrom Florencourtom. Po dopisu v Agramer Zeitung se je Subarić v nedeljo, 12. septembra 1869, skupaj s sojetnikom Pfeiferjem sprehajal po vrtu jetnišnice. Pfeifer se je kmalu vrnil v celico, Subarić pa je iznenada skočil preko nizkega zidu v vodo in se še nekajkrat pojavil na površini ter vpil na pomoč, potem pa je dokončno izginil v valovih Donave; njegovo truplo so našli šele 20. septembra v Donavi med Ennsom in Melkom. V njegovi celici je policija našla precej papirjev, o katerih pa danes ni sledu. Nekateri viri poročajo, da se je bal ponovne obravnave, do katere bi moralo vsak čas priti,

menda naj bi se moral sestati tudi s Hartungom, ki se mu je posrečilo pobegniti v Belgijo in se tako izmakniti velikemu veleizdajniškemu procesu proti vodilnim dunajskim socialdemokratom.³⁵

OPOMBE

1. J. Bunzel: Die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark, Leipzig, 1913, str. 8. — odslej cit. Bunzel ter H. Winterberg: Die I. Internationale und die Anfänge der modernen Arbeiterbewegung in der Steiermark v Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung VII, 1965, zv. 6. str. 1112 (odslej citiram Winterberg...). — 2. Steiermärkisches Landesarchiv Graz (odslej cit. StLAG), Statthaltereipräsidential 2543/868. — 3. H. Steiner: Die Internationale Arbeiterassoziation und die österreichische Arbeiterbewegung v Archiv für Sozialgeschichte IV, 1964, str. 463—465 (odslej cit. Steiner). — 4. Bunzel l. c., str. 13—14, Winterberg l. c., str. 1114. — 5. Ibid. — 6. Ibid. — 7. Bunzel l. c. str. 16. — 8. Bunzel l. c. str. 28. — 9. Bunzel l. c. str. 18. — 10. Ibid. — 11. Med drugim tudi StLAG, Statth. Präs. 5—371/869. — 12. Bunzel l. c. str. 24., Steiner l. c. str. 485. — 13. Bunzel l. c. str. 26, M. Gros: Počeci radničkog pokreta u Zagrebu, Historijski zbornik VIII, 1955 str. 11, L. Brügel: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, I. Wien, 1922, str. 186, 276—278. — 14. StLAG, Statth. Präs. 5—371/869. — 15. Morda gre tu za Albina ali Radivoja Poznika, ki sta takrat obadva študirala v Gradcu, vendar trenutno gradivo ne daje oporišč za potrditev tega mnenja. — 16. Bunzel l. c. str. 26. — 17. Ibid. — 18. C. von Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich, Wien, 1830, 40. zv, str. 256—260. Najnovejši Dictionnaire biographique du Mouvement ouvrier international, 1. zv., Autriche, Paris, 1971., Subarića ne omenja, prav tako tudi ne 8. zv. Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1971. — 19. Wurzbach govori kot o »verjetnem« očetu, vendar v virih nisem zasledil, zaradi česa sumi v očetovstvo Marka Subarića. — 20. Wurzbach, l. c. str. 257. — 21. Wurzbach, l. c. str. 260. — 22. StLAG, Statth. Präs. 5—153/869. — 23. StLAG, Statth. Präs. 5—2345/868. — 24. Ibid. — 25. Wurzbach, l. c. str. 260. — 26. StLAG, Statth. Präs. 14-784/868. — 27. Ibid. — 28. StLAG, Statth. Präs. 5/153/1869. — 29. Steiner, l. c., na več mestih. — 30. StLAG, Statth. Präs. 2910/868. Tudi o tem društvu doslej ni najti kaj več kot golo omembo. — 31. Agramer Zeitung, št. 38., 17. 2. 1869. Kseroks kopije iz zagrebške vseučiliške knjižnice mi je ljubeznivo oskrbela dr. Miroslava Despot, za kar se ji najlepše zahvaljujem. — 32. Agramer Zeitung, št. 13, 18. 1. 1869. — 33. Agramer Zeitung, št. 38, 17. 2. 1869. — 34. Agramer Zeitung, št. 13., 18. 1. 1869. — 35. Agramer Zeitung, št. 211, 16. 9. 1869., Wurzbach, l. c. str. 259.